

Brudebenk fra Helleland kirke.

Foto: Marta Een Lauvaas

BRUDEBENKER I NORSKE KIRKER

Av Elisabeth Andersen og Ragnhild M. Bø

I denne artikkelen ønsker vi å kaste lys på en oversett gjenstandsgruppe som hører til under religiøsitetens kulturarv, nemlig brudebenker. I Norge var møbelet spesielt populært på 1600- og 1700-tallet og vi kjenner til rundt 50 stykker fra tiden før 1800.

Selv om de er laget for samme formål er det store variasjoner i utsmykning: Det finnes benker med dekor i form av utskjæringer, med figurativt maleri, med innrissede forbannelser eller mer biografiske opplysninger. Brudebenkene er interessante både i en møbelhistorisk og i en kirkehistorisk sammenheng: hvilken funksjon, plassering og utforming hadde de? Og hva kan dette fortelle oss om vigselforberedelse og bryllupsritualer fra århundrene brudebenkene var i bruk? I det følgende skal vi analysere et utvalg av norske brudebenker i lys av bryllupsfeiring og vigselforberedelse i perioden ca. 1500–1800.

Det er bevart rundt 50 brudebenker i Norge. Disse er å finne fra nord til sør, og vi kan anta at brudebenker må ha vært utbredt over hele landet.¹ Med unntak av benken i Kongsberg kirke er de fleste brudebenkene hjemmehørende i mindre sognekirker, noe som tyder på at skikken med brudebenker holdt seg lenger – og kanskje alltid sto sterkere – på landsbygda.² Et kjennetegn ved mange brudebenker er størrelsen. De fleste brudebenkene har en lengde på 100–150 cm, noe som tilsier at brudeparet blir sittende tett sammen. Det finnes også enkelte lengre brudebenker, som måler rundt 200 cm, slik som benkene i Birkeland, Kongsberg og Rollag kirke. Disse har plass til tre til fire personer, og kan ha vært brukt av brudefølget, det vil si av brudepar og forlovere eller andre vitner. I denne artikkelen skal vi se nærmere på de korte benkene, de som sannsynligvis kun er ment for brudeparet. Disse omtales i litteraturen og i registreringer både som «brudebenk» og «brudestoel» selv om det er mer en benk enn en enkeltstol. En ordbok fra 1652 beskriver disse slik: «Brude-Stoel kaldis den Stoel i Kircken som gemeenlig sættis for Alteret hvor Brudgom oc Brud sidde paa under Messen oc Prædicken effter de ere viede».³

Brudebenker må ikke blandes med «brugdebenk» som betegner en benk med rygg.⁴ Denne typen er ofte rikt dekorert

med treskurd og er først og fremst kjent fra Setesdal, der den var plassert i årestua til bruk under ulike livshøytider.⁵ Det er kanskje derfor det i ordboken fra 1652 understrekes at brudebenken er navnet på det møbelet som står i kirken, ettersom begge benketyperne jo ellers er sittemøbler som i stor grad sammenfaller i form og funksjon. Det finnes for eksempel flere brugdebenker som er dekorert med religiøse motiv – ikke minst motiv inspirert av tresnittene i Christian IIIIs bibel, trykket i 1550.⁶

Blant de bevarte brudebenkene er den vanligste formen den som har en kasseform, det vil si at frontplaten går helt ned til gulvet. Disse kan ha høyt eller lavt ryggbrett, som i de fleste tilfeller er tett. Brudebenkene fra Aurskog, Grong, Rein, Talgje, Enebakk og Vestvik er alle slike benker. Andre brudebenker av samme hovedtype har frontplater som går nesten ned til gulvet, slik som benkene fra Leksvik, Ramnes og Nes. En annen type brudebenk det finnes flere bevarte eksemplarer av, er den som har en dekorativ hengeplate i front og tilsvarende sveifet og utskåret ryggbrett. Helleland, Flåm, Vangen, Undredal, Seljord og Sauherad er alle eksempler på slike. Det finnes i tillegg flere varianter av brudebenker med sprinkelverk i rygg, eller åpen rygg med toppstykke, både med og uten sidevanger, for eksempel brudebenkene fra Øye, Veggli og Buvik. Det finnes kun noen få eksempler på enklere brudebenker uten rygg.

Brudebenkene er ofte dekorert med fine utskjæringer på hengeplaten, på toppen av ryggbrettet og på vangen. Flere benker har også malt dekor, som ranker og

1 Med unntak av Oslo er det bevart brudebenker fra alle fylker i Norge. En systematisk gjennomgang av alle kirker er ikke ferdig. Brudebenker finnes også i Sverige, Danmark og Tyskland, men disse er utelatt her. Noen av de svenske brudebenkene er beskrevet i Knutsson, 2012. Det finnes også brudeskamler (for brudepar å knele på). Disse kunne ha inskripsjoner og dekor, slik som på brudeskammelen fra Tosen kapell. Disse er ikke inkludert i denne artikkelen.

2 Troels-Lund, 1904, ss. 431–432

3 Weile, 1652

4 Fett, 1907, s. 3

5 Christie, 1999, s. 145

6 Christie, 1999, s. 156

Brudebenk fra Sauherad kirke.

Foto: Elisabeth Andersen

marmorering, og tekst i form av bibelvers, givernes navn eller initialer. Siden brudebenkene ble plassert i koret foran alterringen, med ryggen til menigheten, har de ofte også dekor på baksiden av ryggbrettet.

Brudebenkene kunne i tillegg bli pyntet til bryllupsdagen. Det var brudeparets nærmeste som hadde ansvar for denne pyntingen. Broderte og vevde puter og tepper (brudetepper) som de hadde med hjemmefra (det kunne være familiens egne, men også lånte), ble lagt over brudebenken. Dette ble kalt «å rede Brudebenk». Skikken med å pynte brudestolene må visse steder ha utartet til å bli en kostbar affære, rent ut

en unødvendig ødsling. Christian IV nektet folk å smykke brudestolen med annet enn «flamske Hynder og Tæpper, som en ærlig Borger selv kan formaa». Videre formante han at «Tjenestepiger og de, ringere Formue have, skal ingen Brudestol rede».⁷

Benken fra Heddal stavkirke, nå på Norsk Folkemuseum i Oslo, er en rikt dekorert benk fra middelalderen med utskjæringer i høyt og lavt relieff. På baksiden av benken er det på nedre del av ryggbrettet to store utskårede løver. De støter hver sin forlabb mot hverandre, slik brudepar ville engasjere

⁷ Troels-Lund, 1904, s. 48

Bilde fra vielse i Granvin kirke i 1953 som viser benkens plassering og hvordan et åkle er hengt over.

Foto: Ukjent/Nasjonalbiblioteket

hverandre i håndslag. Over dette motivet, på ryggplanken er Gunnar Gjukeson i ormegården, med bundne hender og harpen under føttene.⁸ På framsiden av benken er det et utskåret hode på hver frontstolpe; en kvinne med (brude)krone på den ene stolpen og en mann med hodeplagg på den andre. Benken har i litteraturen fått betegnelsen «brudebenk», og har antagelig blitt brukt som brudebenk, men fra når er usikkert. Vi skal være forsiktig med å legge for mye «bryllupsikonografi» i tolkningen av denne benken, men det kan være at nettopp løvenes «håndslag» og kvinnens hodeplagg ble ansett som passende dekor på en brudebenk.

Flertallet av de bevarte brudebenkene ble laget på 1600- og 1700-tallet.⁹ Disse har ofte motiver som fjerner enhver tvil om hva slags type benk det er snakk om. På ryggbrettene framside eller bakside kan de ha et brudepar fremstilt med tekst hentet fra Høysangene eller Ruts bok. I Sauherad kirke står en brudebenk med tett ryggplate, høye sidevanger og en dekorativ hengeplate foran setet. Men det er midtfeltet på innsiden av ryggplaten som fanger oppmerksomheten. Her er det malt et velstående brudepar, hun i rød kjole og et rikt dekorert grønt brudeforkle og han med

⁸ Magerøy, 1972, ss. 109-111

⁹ Noen kan også være fra de første tiår av 1800-tallet. Flere benker har vi ikke datering på, men disse er datert etter en stilistisk vurdering. Minst to benker er laget så sent som på 1930-tallet: benkene i Berg steinkirke og i Rindal kirke. Disse er ikke med i denne gjennomgangen.

Brudebenk fra Heddal, nå på Norsk Folkemuseum.
Foto: Ukjent/
Kulturhistorisk museum

Detalj av brudebenken fra Sauherad kirke.
Foto: Per-Erik Skramstad

stor parykk. De holder hverandre i hånden, mens et skjelett, *Døden*, går foran og slår energisk på en tromme. På hver side står det skrevet vers fra Ruts bok: «Herren gjøre mig dett og dett, døden skall skille dig og mig ad,» og «Hvor som du dør, der dør Og Jeg der vil Jeg og Begravis» (Rut 1, 16–17). Under seremonien ville benken stått med ryggen mot menigheten. På baksiden av brudebenken er det tre felt med malt

dekor. Flankert av to marmorerte felt er det i midten en stor rosebusk med hvite roser mot en grå bakgrunn. Øverst på ryggbrettet står det skrevet: «Som en Ros I Blant Torne, saa er min venninde I Blan Døtterne» (Høysangen 2,2).

Også brudebenken fra Nes kirke (Telemark) har et brudepar på framsiden av ryggbrettet.¹⁰ De nygifte står pyntet i brudestas, hun med brudekrone og han med et dekorativt belte og hvitt halstørkle. Bruden holder et hvitt klede i den ene hånden. Det fortelles i bryllupstradisjoner i Øvre Telemark at «Når skålen er drukket går brudeparet i loftet, hvor bruden legger sin krone av, og brudgommen legger henne på hodet et hvitt klede, som kalles skaut, som da er tegn til at hun nå er en gift kone».¹¹ Kanskje er det dette kledet bruden her holder som tegn på at hun snart er gift. Brudgommen støtter seg til en øks, som kanskje forteller at dette var en herre som eide skog og mark?

Brudebenken fra Helleland kirke (se åpningsbilde) har derimot et brudepar som fyller hele baksiden av ryggplaten.¹² Benken er datert 1699 og har navnene *Elisabet Seehuus* og *Kirsten Aagaard Seehuus* malt på innsiden av ryggbrettet. Det er navnene til sokneprest Hans Seehuusens to døtre, Elisabeth Hansdatter Seehusen (født 1696) og Kirsten Aagard Seehusen (født 1698). Det er interessant å merke seg at benken virker å ha blitt skjenket til kirken like etter at døtrene

var født i påvente av framtidige bryllup, ikke i forbindelse med aktuell bryllupsfeiring. Vi vet ikke når Elisabeth giftet seg, men Kirsten giftet seg i 1731 – riktignok i Stavanger domkirke og ikke i Helleland.

Benken er malt i rødt og har hvite franske liljer langs toppen av ryggbrettet og nederst på hengeplaten. En av de senere prestefruene på Helleland, den nederlandske Valborg Isaachsen, gjenfant benken og skrev om den i et brev rundt 1900, forundret over å finne «lis de France, her i de norske fjell?!»¹³ På baksiden av brudebenken står et brudepar som fyller hele ryggbrettet, malt i *grissaile*, det vil si utelukkende i gråtoner, på en rød bakgrunn. De holder hender som ved håndslag. Han holder i hatten sin med den andre hånden og hun holder en blomst. Klesdrakten til begge er tidstypisk for borgerskapet på slutten av 1600-tallet, og tilsvarende klesdrakter finnes i nederlandsk genremaleri fra midten av 1600-tallet. Hun har håret oppsatt i en flette på venstre side som er vanlig å finne i samme periode.¹⁴

En annen variant av brudebenken finner vi i Vangen kirke, Aurland. Her er det ingen brudepar, men kun «håndtrykket» malt i en krans, på innsiden av ryggbrettet. Håndtrykket eller de sammenlagte hendene, er avledet av romernes *iunctio dextrarum*, «de høyre henders forening», kjent fra gravkunsten som symbol på evig kjærlighet og gjenforening.¹⁵ Utformingen av selve benken, med sveifet overkant, et gjennombrutt hjerte på ryggbrettet, og en hengeplate med sveifet avslutning, er lik to tilsvarende brudebenker som er å finne i Undredal kirke

10 Denne benken stod i Nes kirke fram til 1830 før den havnet på Vestgarden, så videre til Nordiska museet i Sverige, deretter til Norsk folkemuseum, for så til slutt å ende opp på Kulturhistorisk Museum i Oslo.

11 <https://www.norgeshistorie.no/kilder/grunnlov-og-ny-union/K1301-Bryllupstradisjoner-i-Øvre-Telemark.html>

12 Kirken huser i dag både den originale benken og en kopi fra 1905.

13 Stavland, 2000, s. 132

14 Se for eksempel Gabriël Metsu, *Man og kvinne ved virginal* (1658–60) som nå henger i National Gallery i London.

15 Christie, 1954, s. 20

Brudebenk fra Nes i Sauherad (Kulturhistorisk museum).

Foto: Elisabeth Andersen

og Flåm kirke. Benken i Flåm er rødmalt med tulipaner på vengene, mens benken i Underdal i dag står umalt.

Brudebenkene kunne også ha utskåret dekor, oftest i form av ranker og border, men i noen tilfeller også billedscener. I Veggli kirke står en rikt utskåret brudebenk fra 1742 med motiver og ranker i flatt relieff. På innsiden av ryggens toppstykke holder en mann og en engel en oppslått bok der det er skåret inn «Iver Gunnerson, Ano. 1742». Det er Iver Gunderson Øvstrud

som har laget benken.¹⁶ Mannen sitter på en kubbestol og har lang parykk under en hatt, folderik kufte og knebukser. Mot ham svever en engel med en utstrakt hånd. Lengst til høyre er en scene der den samme herremannen går, mens engelen flyr foran ham. Kan det være, som Sigrid Christie foreslår: en engel som trøster en sturende ungar, så han reiser seg med nytt håp?¹⁷ Eller er det en engel som kommer med bud

¹⁶ Meyer, 1930, ss. 16–17; Christie, 1981, s. 361

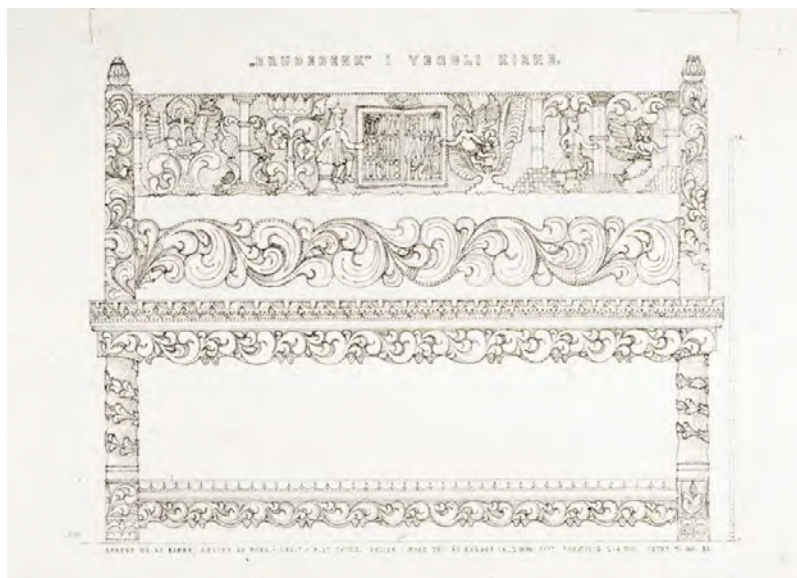
¹⁷ Christie, 1993

Brudebenker fra Vangen, Undredal og Flåm.

Foto: Anne Marta Hoff og Elisabeth Andersen

Brudebenk fra
Veggli.

Tegning: Erling Gjone/
Norsk Folkemuseum

og ledsager ham til hans kommende frue? Vi kan bare spekulere.

I Seljord kirke står en umalt benk med utskåret hengeplate og vanger. På toppen av hver vange og på innsiden av ryggplaten øverste kant er det innrisset dekor av konsentriske sirkler, men her er også noe så uvanlig som en forbannelse risset inn på innsiden av ryggplaten: «DENE STOL HØRE KIERKEN TIL HVEM SOM HANOM BORT TAGER HAND KAN KOMME TIL EN GALIE HANGE». Med andre ord: er det noen som fjerner benken vil vedkomne komme til å henge fra en galge. Videre er benken signert «Rasmus Trondson». Dette er antagelig Rasmus Trondsen (født 1764 på Namløs midtre i Holla) og som ifølge *Holden kirkebog. Trolovelser og Vielser i Holden. 1779–1814* ble forlovet med Ingeborg Hansdatter Tofte 22. juni 1790. De giftet seg den 2. august samme år. Laget han benken til sitt eget bryllup i Holla gamle kirke eller laget han

den til noen andres bryllup i Seljord kirke? Kan et av hans fire barn ha giftet seg i Seljord kirke? Dette er spørsmål som står ubesvarte. Om den var laget til hans eget bryllup, må benken senere ha blitt flyttet til Seljord kirke – kanskje da Holla kirke stod som ruin i 1878? Hvorvidt en forbannelse da tredde i kraft, vet vi dessverre ikke.

VIELSE OG BRYLLUP

«De leede Bruden til Brudebenk,
saa sagt de sette hende ned.
Benken er af marmorsteen,
den revner Jorden ned (...).»¹⁸

«Der hand med hende sad paa brudebenk
Jeg bar for hanem saa beest en skienk
Den naade til alle hans gieste (...).»¹⁹

¹⁸ Syv, 1764

¹⁹ Syv, 1764

Dette er to eksempler fra den danske språk-mannen og folkeminnesamleren Peder Syvs' (1631–1702) samling av danske kjempe-viser, det vil si viser fra middelalderen, som inneholder korte beskrivelser av praksiser som har funnet sted rundt brudebenken. Som disse to utdragene antyder, er nok dette eksempler på en profan bruk av brudebenkene og det er gjennom denne bruken og i folkloren det er mest informasjon å hente om disse gjenstandene.

Brudebenker har også hatt en viktig funksjon i kirkerommet, men her er det færre sikre belegg. Et tidlig innblikk i bruk av benker finner vi i *Sturlunga saga* – en av de såkalte samtidssagaene fra Island – hvor det kommer fram at det var løse benker og stoler i kirken på Flugumýri i 1253 som ble båret inn og brukt ved en bryllupsfest på selve gården.²⁰ I det følgende vil vi gi en kort historikk om inngåelsen av ekteskap fra senmiddelalderen og fram til ca. 1800 som kan tjene som kulturhistorisk og religiøst motivert bakgrunn for å tolke skrift og bilder i de brudebenkene som er beskrevet over.

Med Jóns kristenrett, skrevet ned under erkebiskop Jon Raude før 1273 og satt ved Sættargjerden i Tønsberg 1277, ble kirkevigsels innført og ekteskapets lovnad mellom mann og kvinne gjort til et sakrament. Gjennom middelalderen fant selve vielsen sted utenfor kirkerommet, oftest foran kirkedøren – *ante ostium ecclesiae* – med en påfølgende brudemesse inne i kirken.²¹ Gradvis ble det sakramentale aspektet ved ekteskapet gjort tydeligere ved at vielsen tok opp i seg et større antall religiøse begrunnede ritualer. Ringer, lys

(fakler), pell (brudehimmel) og drikk ble alt inngående velsignet, og mot slutten av middelalderen ble også brudekronen – som spiller på Jomfru Marias krone – gjenstand for en velsignelsehandling. På denne måten ble vielsen en religiøs seremoni, en «sakral dublett» til den profane siden av ekteskapet som omhandlet juridiske og økonomiske spørsmål, og som var mer et anliggende mellom familier enn mellom mennesket, Kirken og Gud.²² Samtidig som vielsen i større grad ble en religiøs seremoni, kom også forordninger om at presten skulle være til stede ved troløvelsen.²³

Luther betraktet ekteskapet først og fremst som et verdslig anliggende og tok i *Traubüchlein*, sin lille bok om ekteskapet fra 1529, avstand fra Paulus' brev til Efeserne, spesielt Ef 5,30–32 som begrunnelse for at ekteskapet var et sakrament: «For vi er lemmer på hans kropp. Derfor skal mannen forlate far og mor og holde fast ved sin kvinne, og de to skal være én kropp. Dette er et stort mysterium; jeg tenker på Kristus og kirken». Heller enn å søke teologisk støtte til ekteskapet gjennom sammenligninger mellom Kristus og Kirken, fant Luther (og hans tilhengere) støtte i Det gamle testamentet.²⁴ I alterboken fra 1556 nevnes derfor 1. Mos 1,27–28,31: «Og Gud skapte Mennesket i sit Billede...»; 1. Mos 2,18: «Det er ikke godt, at Mennesket er ene...»; 1. Mos 2,21–24, der Gud skaper Eva fra Adams ribben og 1. Mos 3,16–19, der Gud taler til menneskene etter at de har forsynt seg av frukten fra kunnskapens tre. Alterboken nevner også Ordspråkene 18,22: «Hvo der har fundet en hustru, har fundet en god Ting og bekommer

20 *KLNM* 8, kol. 408

21 *KLNM* 2, kol. 313; Andås, 2012, ss. 143–147

22 *KLNM* 2, kol. 306–317

23 Fæhn, 1994, s. 137

24 Roeber, 2013, ss. 15–28

en Velbehaglighed af Herren» og Ef 5,22–29: om kvinnen som underordnet mannen slik kirken er underordnet Kristus. Vielsen ble avsluttet med en egen kollekt for brudevielse.

Luthers syn førte til at kirkens autoritet ved ekteskapsinngåelse ble svekket i det det ikke lenger var påkrevet at presten skulle være vitne til troløvelsen. Det var heller ikke nødvendig med prest for å gjennomføre vielsen. Dette førte både til at kollekten gikk ned og at flere ulike praksiser utviklet seg parallelt, noe mange – særlig kirken selv – anså som uheldig. Da ekteskapsordinansen i form av kongebrev kom i 1582, ble kirkens rolle igjen styrket. Et tydelig tegn på det var at verset «Saaledes ere de ikke længer to, men eet Kød. Derfor, hvad Gud har sammenføjet, maa et Menneske ikke adskille» (Matt 19,6) ble flyttet fra etter håndslaget mellom partene, og slik fornemmet som en nesten profan bestemmelse, til etter prestens erklæring om de to som rette ektefolk å være.²⁵

Ifølge alterboken av 1556 kunne brudevielse eller troløvelse finne sted både utenfor kirkedøren og inne i kirken. Vigselse utenfor kirkedøren var fortsatt vanlig i Bergen i 1565 og i Oslo og Hamar bispedømmer i 1571 – det er til og med kilder som forteller om vigsler utenfor kirkedøra i Finnås (Bømlo kommune) så sent som i 1818.²⁶ Vigselse og bryllup kunne også finne sted hjemme, riktignok med presten som forrettet. Denne praksisen ble gjort ulovlig i 1629, men ettersom kilder forteller at det var mulig å søke om kongelig bevilling for å holde bryllup hjemme også etter dette tidspunktet, kan vi anta at slike fortsatt fant sted. Både før og etter forbudet var denne formen for

vielse først og fremst for de adelige, og nye innskjerpelser trådte i kraft fra 1716.²⁷

Bestemmelsene som ble gjort forut for ordinansen av 1582 ble i all hovedsak videreført og liturgien for brudevielse i alterboken fra 1688 – en bok som var i bruk helt fram til 1889 – sier derfor heller ikke noe om hvor i kirken brudeparet skal oppholde seg. Presten legger sin hånd på parets hender, etter å ha spurt dem om de ønsker å inngå ekteskap med personen som står ved deres side, og gjør «en haandspaalæggelse, medens Brudeparet knæler». Han utsier så en bønn over de to som er bestemt til ekteskap.²⁸

Utover 1600-tallet ble vielsen flyttet inn i kirken, og brudeparet skulle stå midt i kirken under selve vielsen før de gikk fram til kordøren og deretter til alteret. Det ble etter hvert tradisjon for at bryllupet skulle stå på søndag og at vielsen ble en del av gudstjenesten. Det er ingen av de første alterbøkene som forteller når i messen vielsen skulle finne sted, men det er nærliggende å tro at forslaget fra 1604 om å legge den mellom epistel og evangelium var en stadfesting av allerede etablert praksis.²⁹ Det var i påvente av selve vielsen at brudeparet ble henvist til brudebenk – og det var ved denne formen for vielse at brudebenkene virkelig fikk betydning. Svenske kilder er tydelige på at det var først på 1700-tallet at brudestoler og brudebenker ble vanlige. Disse ble ofte skjenket fra herregårdseiere – ofte var dette stoler og benker av høy kvalitet og rik dekor.³⁰ Dette ser ut til å være tilfellet også i Norge. Vi ser for eksempel fra kirkeregnskapene til Rollag kirke at de

25 Fæhn, 1994, s. 137–138

26 Fæhn, 1994, s. 144

27 Fæhn, 1994, s. 275

28 Bagger, 1688

29 Fæhn, 1994, s. 141

30 *Kyrkans föremål*, 2015 s.v. brudstol, -bänk, -pall

Kyrkbröllop i Floda, akvarell av Carl Gustaf Hellqvist (1851–1890) fra ca. 1880. Bak brudeparet står en grønnmalt brudebenk med røde detaljer i spileverk. Akvarellen viser også hvor lenge den gamle tradisjonen med å holde en pell som himmel over brudeparet holdt seg visse steder.

Foto: Bertil Wretling/Nordiska Museet

kjøpte inn en brudebenk i 1732–1735.³¹ Ettersom flere av de daterte brudebenkene er fra 1600-tallet kan det likevel være at brudebenker ble vanlig allerede i dette århundret.

Som denne korte gjennomgangen antyder, har den materielle kulturen liten plass i lovverk og forskrifter. Faktisk vet vi mer om hva som ble sagt og sunget og hva som ble gjort – altså om de performative sidene ved vielsen – enn om gjenstander som var av betydning for gjennomføringen, bortsett fra utvekslingen av ringer. Overrekkelsen av ringer er fortsatt et eget

ledd i vigselsturgien i Den norske kirke, en handling som finner sted etter at presten har sagt «Gi nå hverandre ringene, som dere skal bære til tegn på løftet om troskap».³² I den grad brudebenker blir nevnt, er det først og fremst som sittemøbel for brudeparet under feiringen, ikke som sittemøbel under vielsen. Brudebenkenes datering og de dekorative elementene på de bevarte benkene kan likevel fortelle oss en god del om benkenes rolle.

BENKENES PLASSERING

Brudebenken stod i selve koret, overfor

31 Hoff, 1989, s. 366

32 «Vigsel 2017», ledd 8. Dette er valgfritt for brudeparet.

Job og hans to døtre.
Flamskvev fra 1579.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

resten av følget og kunne være fint utskåret, bemalt og pyntet. Det fortelles fra bryllupsfeiring i Nore i Numedal at brudefølget ble fulgt til kirken ledet av en spillemann. Brud og brudgom gikk sammen fram til brudebenk og der tok presten dem imot. Dette er en muntlig overlevert beretning fra Gunnar Aamot, også kjent som Gunnar Spellemann, og benkens rolle nevnes bare i forbifarten, ettersom han var mest opptatt av spellemannens og kjøkemesterens sang. Det er likevel tydelig at benken sto i eller rett utenfor kirken og at det kommende ekteparet satte seg i den samtidig.³³

Fra landsbyen Klein Ellguth i det prøysiske Schlesien (Ligota Mała i dagens Polen) fortelles det derimot at brudebenken

sto i kirken, nedenfor alteret på høyre side av midtgangen. I denne skulle bruden sitte sammen med brudepikene (*Brautjunfern*). På motsatt side av midtgangen satt brudekonene (*Brautfrauen*), mens brudgommen satt på en benk som sto i koret, vinkelrett mot alteret, sammen med andre ungarer (*Junggesellen*). På en benk bak disse satt de menn som var gift.³⁴ En slik oppsplitting av brudeparet ser ikke ut til å ha vært praksis i Norge. Snarere tyder utformingen på at brudeparet skulle sitte samme sted og at de skulle sitte tett sammen. Ifølge en overtro var det viktig at brudeparet satt så tett sammen at ingen kunne se mellom dem, og ikke noe ondt kunne komme mellom dem og skille dem ad.

³³ Ulbaasen, 1915, s. 13

³⁴ Stäsche, 1906

En billedvev, såkalt flamskvev, fra 1579 forteller oss ikke så mye om plasseringen av brudebenken inne i kirken, men kan likevel vise oss hvordan den ville fremstått ved bruk. Tradisjonen sier at teppet ble vevet av ei jente som hadde vært i utlandet, for siden å ha blitt oppbevart på Sem gård i Heddal, men det er antatt produsert i Lüneburg eller Wismar.³⁵ Motivet viser Lot og hans døtre og altså ikke et brudepar i tradisjonell forstand. Det er likevel sannsynlig at både måten Lot sitter sammen med den ene datteren på, og hvordan han nærmest gir håndslag til den andre kunne vekke assosiasjoner til nettopp vielse og ekteskap blant teppets tilskuere. Det gir fortellingen fra 1. Mos 19,30–38 en nesten overraskende sømmelig ramme og skiller seg fra samtidens mange erotiske framstillinger av Lot og døtrene i pastorale landskap. Dessverre vet vi ikke nok om teppets tilblivelse til å kunne si noe mer sikkert om hvorfor Lot og døtrene hans nærmest sitter i brudebenk. Kanskje hang det en periode i en kirke eller i et gårdskapell?

BRUDEBENKER SOM RELIGIØS MATERIELL KULTUR

Mennesker har til alle tider og i alle samfunn benyttet seg av ulike former for materiell kultur i religiøs praksis. Arkeologer, antropologer, sosiologer og kulturhistorikere har ulike tilnæringer til materiell kultur, men for alle gjelder det å få «tingene i tale» gjennom empirisk feltarbeid og kontekstualiserende analyser.³⁶ Innenfor kristendommen er mange av gjenstandene

ofte gitt figurativ dekor og framstår på en og samme tid både som tingliggjøringer og visualiseringer av tro.³⁷ Brudebenkene er derimot neppe gode eksempler på at selve troen framstilles, men de er helt klart eksempler på materiell kultur benyttet i religiøs praksis.

De eldste benkene har sannsynligvis tjent som brudebenker på gårder, altså som det høysetet brudeparet satt i under feiringen, før de ble forflyttet til kirkene og ble en del av kirkeinventaret. Brugbenker kan også ha blitt forflyttet fra gårder til kirker og fått ny funksjon. En forflytning fra profan til religiøs sfære ser ut til å ha funnet sted. Her kan det med fordel gjøres mer forskning i arkiver og kirkeregnskaper, men fra det vi har funnet så langt, ser det ut til brudebenker får innpass i kirkeinteriøret på 1600-tallet. De eldre benkene som er bevart kan ha blitt flyttet til eller blitt skjenket som gaver til kirkene på denne tiden som følge av en form for «økt etterspørsel».

Noen benker kan ha blitt laget til og anvendt av geistlige eller andre medhjelpere i kirken, for så, etter reformasjonen, å ha blitt tatt i bruk som brudebenker. Disse har da ikke forflyttet seg til en annen «sfære», men er forflyttet til et annet sted i kirkerommet og har fått en ny bruk. Ifølge kunsthistorikeren Martin Blindheim er benken fra Nes i Sauherad et eksempel på denne typen gjenbruk.³⁸

På 1600– og 1700-tallet kom ikke bare kongens autoritet, men også stendersamfunnets rangordning til syne i kirkerommet i større grad. Faner, våpenskjold, tekstiler, rituelle kar, familiestoler, gravskjold,

35 Sjøvold, 1976, s. 32

36 «Material culture studies» er et stort forskningsfelt med en rikholdig litteratur. En god introduksjon på norsk er Naguib og Rogan, 2012.

37 Lubar og Kingery, 1993; Morgan, 2009

38 Blindheim, 1972, s. 136

minnetavler og messehagler var ofte gitt av mektige og velstående familier. Inkluderingen av våpenskjold, navn eller initialer vitnet om deres posisjon i samfunnet og tilstedeværelse i kirkerommet, slik vi også ser på flere brudestoler. Brudebenkene, som annet kirkeinventar, fulgte derfor giverens økonomi og smak, heller enn kun å være formålstjenlig for gudstjeneste og andre liturgiske feiringar.

Det sene 1800-tallets samtidige fasinasjon for folklore og nasjonale tradisjoner kan også ha tjent som bakgrunn for at benker fra omkringliggende gårder ble hentet inn i kirkerommet. Om en slik praksis ville vi kanskje kunne bruke begrepet «invention of tradition», altså forsøk på å føre en tradisjon lenger tilbake i tid enn det er egentlig er belegg for, med det formål å skape tilhørighet blant bestemte grupper.³⁹ Til tross for felles kirkelov og flere kirker i menigheters eie har det nok vært ulike praksiser både mellom by og bygd og mellom landets ulike regioner.

Dekoren på de bevarte brudebenkene viser aldri brudeparene sittende sammen. Paret står, kanskje slik de ofte sto i det de ga hverandre sitt ja. De eldste benkene med dekor i treskurd har antageligvis først vært brukt som brudebenker i den profane bryllupsfeiring, for siden å ha blitt gitt eller kjøpt til en kirke. Løvene kan ha bidratt til at benken fra Heddal ble anskaffet som brudebenk, mens benken i Nes i Sauherad ble malt opp i tråd med samtidens dekor i form av et stående brudepar. Også nyere benker kan ha rik treskurd, og benken i Veggli er et eksempel på det.

På samme vis som hele kirkebygg kan fortelle om skiftende samfunnssyn og endringer i teologiske oppfatninger mer generelt, kan de bevarte brudebenkene fortelle oss, ut fra deres funksjon, plassering og utforming, om vielsesritualer fra århundrene de var i bruk. Deres utsmykning og form er ikke bare en del av en møbelhistorie, men også skiftende syn og/eller regionale ulikheter i hvilket budskap det var ønsket at brudeparet skulle få med seg på veg ut fra kirkerommet.

Selv om benkene er ulike, spiller dekoren først og fremst på kjærlighetsaspektet ved ekteskapet, enten diskre i form av et lite hjerte eller mer åpenbart i form av håndslag og amorøse ordelag. Det er ingen Bibelvers fra 1. Mosebok, men de berømte versene fra Ruts bok «hvor du gaar hen, der vil jeg gaa hen..» (Rut 1,16) finnes både i Nes og Sauherad. Disse versene er i dag en del av vigselseritualet både i den norske og svenske kirken, men ble ikke lest under vielsen da de benkene som har teksten påmalt ble laget. Kanskje kan vi si at brudebenker alltid sto litt på siden av den religiøse materialiteten og beholdt mye av sin profane natur også etter at den var integrert i en religiøs seremoni?

Elisabeth Andersen (f. 1972) er kunsthistoriker ved Norsk institutt for kulturminneforskning.

Ragnhild M. Bø (f. 1975) er kunsthistoriker. Hun har først og fremst forsket på/undervist i emner fra middelalder og tidlig nytid og er for tiden postdoktor ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo.

³⁹ Dette konseptet ble konstruert av Eric Hobsbawm og Terence Ranger i 1983 i en mye lest – og senere også mye kritisert – bok med samme navn.

LITTERATUR

- ANDÅS, MARGRETE SYRSTAD: *Imagery and ritual in the liminal zone. A study of text and architectural sculpture from the Nidaros province c. 1100-1300*. Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, 2012
- BAGGER, HANS (UTG.): *Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge*. København: Joachim Schmedtgen, 1688
- BLINDHEIM, MARTIN: *Norge 872-1972: Middelalderkunst fra Norge i andre land*. Oslo: Universitetets oldsaksamling, 1972
- CHRISTIE, INGER LISE: «Brugdebenker i Setesdal. En studie av form, dekor, funksjon og mening». I Arnfinn Engen (red.): *Folkemuseum*. Oslo: Norsk folkemuseum, 1999
- CHRISTIE, SIGRID: *Våre gravminner under klassisismen*. Oslo: Fortidsminneforeningen, 1954
- CHRISTIE, SIGRID OG HÅKON CHRISTIE: *Norges kirker: Buskerud*, bind 1. Oslo: Land og kirke, 1981
- CHRISTIE, SIGRID OG HÅKON CHRISTIE: *Norges kirker: Buskerud*, bind 3. Oslo: Land og kirke, 1993
- FETT, HARRY: *Bænk og stol i Norge*. Kristiania: Norsk folkemuseum, 1907
- FÆHN, HELGE: *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994
- HOFF, KNU: *Rollag Bygdebok. Ætt og gard og grend*, bind 2. Rollag: Rollag kommune, 1989
- KNUTSSON, JOHAN: «Med plats för två – om brudstolarnas inbygda mening». I *Kärlekens spår: Fataburen*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 2012
- Kulturhistorisk Leksikon för nordisk middelalder*, 22 bind. Oslo: Gyldendal, 1952-1978
- Kyrkans föremål. Beskrivande lexicon*. Stockholm: Svenska kyrkan, 2015
- LUND, JOHAN RUDOLPH: «Beskrivelse av bryllupsskikker i Øvre Telemark». I *Forsøg til Beskrivelse over Øvre-Telemarken i Norge*. København: Joh. Rud. Thiele, 1785 (tilgjengelig på <https://www.norgeshistorie.no/kilder/grunnlov-og-ny-union/K1301-Bryllupstradisjoner-i-%C3%98vre-Telemark.html>)
- LUBAR, STEVE OG WILLIAM DAVID KINGERY (RED.): *History From Things: Essays on Material Culture*. Washington, D.C.: Smithsonian Books, 1993
- MAGERØY, ELLEN MARIE: *Norsk treskurd*. Oslo: Samlaget, 1972
- MEYER, JOHAN: *Fortidskunst i Norges bygder*. Oslo: Aschehoug, 1930
- NAGUIB, SAPHINAZ-AMAL OG BJARNE ROGAN (RED.): *Materiell kultur og kulturens materialitet*. Oslo: Novus, 2011
- ROEBER, ANTHONY G.: *Hopes for Better Spouses. Protestant Marriage and Church Renewal in Early Modern Europe, India, and North America*. Grand Rapids og Cambridge: Eerdmans Publishing, 2013
- SJØVOLD, AASE BAY: *Norsk billedvev*. Oslo: Huitfeldt forlag, 1976
- SYV, PEDER: *Hundrede udvalde Danske Viser om allehaande merkelige Krigs-Bedrivt, og anden seldsom Eventyr* .... København: N.C. Høpfner, 1764
- STAVELAND, HANNA DE VRIES: *Bygdelig rundt 1900. Den nederlandske prestefruen Valborg Isaachsen forteller fra Helleland*. Egersund: Dalane tidende, 2000
- STÄSCHE, TRAUOGOTT: «Bäuerliche Hochzeitsbräuche in Kirckspiel Klein-Ellguth um mitte des vorigen Jahrhunderts». I *Mittelungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde*, 1906 (tilgjengelig via Silesian Digital Library, www.sbc.org.pl)
- TROELS-LUND, TROELS: *Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede*, 11: Bryllup. København: Gyldendalske Boghandels forlag, 1904
- ULBAASEN, MARIE: «Gamle bryllupsskikker på Nore». I *Numedal Tidsskrift for folkeminne*, nr. 1, 1915
- «Vigsel 2017». Vedtatt av Kirkerådet 30. januar 2017 (tilgjengelig på https://kirken.no/globalassets/kirken.no/bryllup/vigsel_2017_bokmaal.pdf)
- WEILE, CHRISTEN OSTERSEN: *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum*. København: Melchior Martzans oc J. Holstes, 1652